

הרב איתן שנדורפי

לע״נ
אמו״ר ר׳ ישעיה מרדכי ז״ל
שחינכני לאהבת התורה

פרשת עגלה ערופה – טעמיה ומיקומה

בפרשת עגלה ערופה (דברים כ״א, א-ט) נאמר:

1. כֹּא כִּי-יִמָּצֵא חֵלֶל בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ נָפֶל.
2. בְּשָׂרָהּ לֹא נֹדַע מִי הִנִּיחָהּ: וְנִצָּא וְקִנִּיָּה וְשֹׁפֵט וְמִדּוּלֵּי אֶל-הָעָרִים.
3. אֲשֶׁר סְבִיבֹת הַחֵלֶל: וְהָיָה הָעִיר הַקְּרִבָּה אֶל-הַחֵלֶל וְלָקְחוּ זָקְנֵי הָעִיר הַהִוא עֹלָה בָּקָר אֶשֶׁר לֹא-עֹבֵד בָּהּ אֲשֶׁר לֹא-מִשְׁכָּה בָּעָל:
4. וְהוֹרְדוּ זָקְנֵי הָעִיר הַהִוא אֶת-הָעֹלָה אֶל-נַחַל אֵימָן אֲשֶׁר לֹא-יִגְעֹבֵד.
5. כִּי וְלֹא יִרְעַע וְעַרְפֵּי-שָׁם אֶת-הָעֹלָה בְּנַחַל: וְנָשְׂאוּ הַבָּהֳנִים בָּנֵי לֵוִי.
6. כִּי בָם בָּחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשָׂרָתוֹ וְלִבְרָךְ בְּשֵׁם יְהוָה וְעַל-פִּיתָם יִהְיֶה כָל-רִיב וְכָל-נֶגַע: וְכָל זָקְנֵי הָעִיר הַהִוא הַקְּרִבִּים אֶל-הַחֵלֶל.
7. וְרָחֲצוּ אֶת-יְדֵיהֶם עַל-הָעֹלָה הָעֲרוּפָה בְּנַחַל: וְעָנּוּ וְאָמְרוּ יְהוָה לֹא שִׁפְכָה אֶת-הַדָּם הַזֶּה וְעֵינֵינוּ לֹא רָאוּ: כִּפֹּר לַעֲמֹךְ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-פָּדִיתָ יְהוָה וְאֶל-חֵתָן דָּם נָקִי בְּקֶרֶב עַמֶּךָ יִשְׂרָאֵל וְנִכְפַּר לָהֶם הַדָּם:
8. וְאַתָּה תִּכְבֶּר הַדָּם הַנָּקִי מִקֶּרְבֶּךָ כִּי-תַעֲשֶׂה הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי יְהוָה:

א. הקשיים העיקריים בפרשה

הפרשה בכללותה די מובנת ולפיה פסוק א מתאר את המציאות שבה חלה המצוה. פסוק ב מצווה ש"זקניך ושפטיך" - אלו סנהדרי גדולה (רש"י)¹ ימדדו מי היא העיר הקרובה אל החלל, וכאשר מצאו, מצווים זקני העיר ההיא לקחת עגלה, להורידה לנחל איתן ולערוף אותה שם, ואחר כך לרחוץ את ידיהם ולומר את הדברים הכתובים בפסוקים ז-ט. כך נראה באופן פשוט², אבל לפי זה יש לשאול על הפרשה מספר שאלות:

* עיין במאמרו המקיף של הרב יהודה קופרמן שליט"א "עגלה ערופה" פרשת שופטים (ירושלים, תשנ"ח) עמי תפג-תקכא [ולפני כן נדפס חלקו ב"שמעתין" גליון מס' 5 ועיין גם במאמר י"צ מושקוביץ ב"שמעתין" מס' 6 ובתגובת הרב קופרמן ב"שמעתין" מס' 7], וכאן צעדנו בדרך אחרת.

1. על פי סוטה מד, ע"ב וסנהדרין יד, ע"ב.

2. עיין בספר הזכרון על רש"י פסוק ח.

1. הכתוב מאריך מאוד בפסוק ה בסיבות מדוע צריכים הכהנים לגשת: "כי בם בחר ה' אלקיך לשרתו ולברך בשם ה' ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע". אך הוא לא אומר מה בדיוק צריכים הכהנים לעשות - האם רק לגשת מספר צעדים ותו לא?!
2. כיצד יתכן שהזקנים צריכים לומר "ידינו לא שפכו את הדם הזה" וכי עלתה על לבנו שזקני בית דין הם ששפכו את הדם?!
3. מדוע יש כפילות בפסוק ח - "כפר לעמך ישראל... ונכפר להם הדם"?
 4. כיצד אפשר להבין שאת פסוק ט אומרים הזקנים? וכי שייך לומר כלפי ה' "ואתה תבער הדם הנקי מקרבך"? וכי שייך לומר כלפי ה' "כי תעשה הישר בעיני ה' ואם נפרש שפסוק זה אינו נאמר על ידי הזקנים, אלא התורה מצווה אותנו לבער הדם הנקי, קשה גם כן, שהרי הפרשה פותחת במילים: "כי ימצא חלל באדמה... לא נודע מי הכהו" אם כן כיצד ניתן לבער הדם הנקי? ועוד: מהו הנימוק: "כי תעשה הישר בעיני ה'?"
 5. שאלה כללית שיש לשאול על הפרשה היא: מה טעם המצוה וכל הפרטים שבה?

ב. תשובות לארבעת הקשיים הראשונים

1. הסברי רש"י על פי חז"ל

על השאלה השנייה כתב רש"י: "ידינו לא שפכה - וכי עלתה על לב שזקני בית דין שופכי דמים הם? אלא לא ראינוהו ופטרנוהו בלא מזונות ובלא לוייה". על השאלה הראשונה והשלישית ענה רש"י: "והכהנים אומרים כפר עמך ישראל". "ונכפר להם הדם - הכתוב מצטרף שמשעשו כן יכופר להם העוון". מקור דבריו של רש"י הוא במשנה במסכת סוטה (פ"ט, מ"ו - דף מו, ע"א): "והכהנים אומרים: 'כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל'. לא היו צריכין לומר 'ונכפר להם הדם', אלא רוח הקודש מבשרתן: אימתי שתעשו ככה - הדם מתכפר להם".

ופירש שם רש"י: "והכהנים אומרים - כדכתיב לעיל: 'ונגשו הכהנים בני לוי, ולא פירש על מה הם נגשים'. ולא היו צריכים לומר 'ונכפר להם הדם' - כלומר 'ונכפר' דכתיב בקרא, לאו א'וענו ואמר' קאי, שיהא אף זה בכלל אמירה, אלא מילתא באנפי נפשה היא, שרוח הקודש צישר את ישראל על ידי משה רבינו: לכשיעשו כן - 'ונכפר להם הדם'".

3. כעין זה כתבו מפרשי רש"י כאן.

אמנם יש לשאול: מדוע לא כתבה התורה בפירוש שהכהנים הם שאומרים: "כפר לעמך ישראל"? ומדוע לא כתבה התורה בפירוש שרות הקודש היא שאומרת "ונכפר להם הדם"?

על השאלה השנייה לא קשה, שכן לא כתוב במשנה שיוצאת בת קול ואומרת כך, אלא התורה מבשרת לנו כבר כעת שאם נעשה כך יתכפר הדם. על השאלה הראשונה נענה בסמוך.

על השאלה הרביעית ענה רש"י בפסוק ט: "ואתה תזכור - מגיד שאלו נמלא כהורג אחר שנתערפה העגלה כרי זה יכרה, וכו' וישר צעני כ", ומקורו בירושלמי בסוטה כאן (פ"ט, ה"ו)⁴. דהיינו, אכן זהו ציווי של התורה לעם ישראל, ולא המשך דברי הזקנים, והוא מתייחס למציאות שבה נמצא הרוצח, והפסוק בא להדגיש שלא נטעה שמתוך שקיימנו מצוות עגלה ערופה, כבר התכפר עונו של הרוצח ואין צריך להמיתו.

2. הסבר הספורנו

רש"י, על פי חז"ל, הסביר מה תפקיד הכהנים, אך הוא לא הסביר מדוע האריכה התורה בסיבות שבגללן צריכים הכהנים להשתתף במעמד ולומר את דבריהם. תשובה לכך כתב הספורנו: "לשרתו ולברך - ועל ידם תהיה כפרה מן הדם הנקי וברכה לארץ". דהיינו, כיוון שהתורה מצווה את הכהנים לומר "כפר לעמך ישראל", היא מסבירה מדוע דווקא הכהנים צריכים לומר זאת: בגלל שהכהנים הם שמקריבים קרבנות ומכפרים על ישראל. וכיוון שהדם הנקי גורם לסילוק ברכת ה' מהארץ (רמב"ן במדבר ל"ה, ג), והכהנים הם אלו שמברכים את עם ישראל, לכן מצווה התורה שהם אלו שיבקשו: "ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל".

לפי זה, ניתן לענות על השאלה מדוע לא כתבה התורה בפירוש שהכהנים הם שאומרים: "כפר לעמך ישראל" - היא רמזה זאת בהאריכה בנימוק מדוע הכהנים צריכים להשתתף במעמד. וכך כתב רבנו יוסף בכור שור: "כפר לעמך - קאי אכהנים, דכל מעשה כפרה תלוי בכהנים"⁵. התשובה לשאלה מדוע כתבה התורה גם "ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע", תבואר בסמוך.

4. ועיין ב"תורה תמימה" אות ס"ז.

5. כעין זה כתב גם הרלב"ג וכן כתב הרב משה פיינשטיין בספרו "דרש משה" (בני ברק תשמ"ח).

ג. מה טעם המצוה?

1. הדברים המובנים

חלק מהמעשים שהתורה ציוותה בפרשה מובנים: מדידת זקני בית הדין הגדול כדי למצוא מי היא העיר הקרובה, רחיצת הזקנים את ידיהם ואמירתם: "דינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו", ובקשת הכהנים: "כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל". אבל מה טעם לקחת עגלה דווקא, ומדוע "אשר לא עבד בה, אשר לא משכה בעל", ומה טעם עריפתה, ומדוע בנחל איתן?

2. הסבר רש"י על פי חז"ל

כתב רש"י בפסוק ד: "וערפו - קולץ ערפה בקופין. אמר הקב"ה: תבא עגלה צה שנתה שלא עשה פירות, ותערף במקום שאינו עושה פירות, לכפר על הריגתו של זה שלא הניחוהו לעשות פירות". מקור דברי רש"י הוא בגמרא במסכת סוטה (מו, ע"א): "אמר רבי יוחנן בן שאול: מפני מה אמרה תורה הבא עגלה ערופה? אמר הקב"ה: יבא דבר שלא עשה פירות [פירש רש"י: עגלה צה שנתה לא ילדה] ויערוף במקום שאין עושה פירות [פירש רש"י: נחל איתן קשה] ועפר על מי שלא הניחוהו לעשות פירות [פירש רש"י: שהרגוהו]. מאי פירות? אילימא פריה ורביה? אלא מעתה אוקן ואסריס הכי נמי דלא ערפינן? אלא מצוות".

רש"י וחז"ל הסבירו מדוע ציוותה התורה לקחת עגלה, צעירה - מפני שלא המליטה, אך הם לא ביארו מדוע ציוותה התורה לקחת דווקא עגלה "אשר לא עבד בה, אשר לא משכה בעל". כמו כן הם הסבירו מדוע ציוותה התורה לערוף את העגלה, אך הם לא הסבירו מדוע מתבצעת ההריגה דווקא בדרך של עריפה. אולי ניתן ליישב שהתורה ציוותה לקחת דווקא עגלה "אשר לא עבד בה, אשר לא משכה בעל" כדי להדגיש שעדיין לא הייתה שום תועלת מהעגלה - אפילו לא פירות של עבודה. לגבי העריפה עיין בסמוך.

רש"י וחז"ל הסבירו שמטרת העריפה היא לכפר על ההרג, והעריפה מתבצעת בנחל איתן בגלל שהוא מקום שאינו עושה פירות, אך עם כל זה עדיין לא מובן: כיוון שהמטרה היא כפרה - כיצד עגלה שלא מוקרבת כקרבן על המזבח, אלא נערפת בחוץ מכפרת? מדוע הכפרה אינה מתבצעת בבית המקדש? כתב בספר "צרור המור" (בפסוק ג): "אחר שזה האיש הרגוהו קודם זמנו ולא הניחוהו לעשות מצוות ומעשים טובים, צריך כפרה בזאת העגלה ובנחל איתן, בענין שרבים יבקשו רחמים עליו. לפי שישאלו: מה טעם זאת העגלה? ומה טעם

עריפתה בנחל איתן? וישיבו להם ויאמרו: לפי שזה האיש מת קודם זמנו, ולא הניחוהו לעשות פירות ומצוות להשלים נפשו, ובזה יבקשו עליו רחמים".

לפי זה הכפרה אינה **בעצם העריפה** של העגלה בנחל, אלא **בתוצאה של המעשה** שדווקא בגלל שאין זה קרבן יתמחו האנשים על המעשה, ומתוך כך יבקשו רחמים על הנרצח.

הסבר אחר בגמרא כתב המהרש"א: "כדי לעורר בזה לבבות בני אדם המתקבצים שם, שישים כל אחד אל לבו לחקור על הרוצח לבער דמו" והסביר על פי דברי הרמב"ם שיובאו בסמוך⁶.

3. הסבר הרמב"ם

כתב הרמב"ן (כ"א, ד): "הרב אמר ב'במורה נבוכים' (ג', מ), כי הטעם לגלות על הרוצח ולבער עמו, בעבור שברוב הפעמים יהיה הרוצח מן העיר אשר בסביבות החלל, וכשיצאו הזקנים ויתעסקו במדידה ההיא וזקני העיר ההיא יעידו לפני הבורא שלא התרשלו בתקון הדרכים ושמירתם, ושאינם יודעים מי הרג את זה, וכשיחקר הענין יאספו הזקנים ויביאו העגלה, **ירבו בני אדם לדבר בו אולי יגלה הדבר**, וכבר אמרו (ירושלמי סוטה פ"ט, ה"א) שאפילו תבוא שפחה ותאמר: 'פלוגי הוא הרוצח' לא תערף, ואם יודע הרוצח ויחרישו ממנו, ויעידו הבורא על נפשותם כי לא ידעוהו, יהיה בזה זדון גדול, וכל השומע שמץ דבר בענין יבוא ויגיד ויתפרסם הדבר, ויהרג או על ידי בית דין, או המלך, או גואל הדם. ויתחזק הענין, בהיות המקום אשר תערף בו העגלה, לא יעבד בו ולא יזרע לעולם, יכירו בו רואיו וידברו בו".

הרמב"ם הסביר איפוא שעל ידי המעשים שעושים זקני הסנהדרין וזקני העיר ההיא ירבו בני אדם לדבר בעניין. כמו כן הסביר הרמב"ם את איסור הזריעה במקום עריפת העגלה, שגם הוא יגרום לאנשים לדבר בעניין, אך הרמב"ם לא הסביר מדוע ציוותה התורה לקחת דווקא עגלה, ודווקא עגלה "אשר לא עבד בה, אשר לא משכה בעל". כמו כן הרמב"ם לא הסביר מדוע ציוותה התורה דווקא לערוף את העגלה.

הרמב"ן כתב על דברי הרמב"ם: "והנה לפי הטעם הזה יש בתחבולה הזו תועלת, אבל המעשה איננו נרצה בעצמו. והיה ראוי עוד שיעשה בשדה טוב ראוי לזריעה, שיכירו בו רואיו, כי בנחל איתן לא יודע מדוע לא יעבד בו".

הריטב"א תירץ בספר הזכרון בפרשת שופטים (פרק יג): "והנה רבינו (הרמב"ן) ז"ל קיצר קצת מלשון המורה ז"ל דברים שצריכים לענין מאד, כאשר יראה הלומד בלשון הערב, ועוד שינה בהעתקתו מלשון הרב, הוא שכתב:

6. עיין ברב הירש בפסוק ח בביאור דברי הגמרא ודבריו קשים.

ויתחזק הענין וכו' עד יכירו בו הואו וידברו בו. וכמדומה לי כי נוסחא משובשת נודמנה לו לרבינו (הרמב"ן) ז"ל, כי לשון הרב הימורה בערבי אינו כן, אלא: ויתחזק הענין בהיות המקום אשר תיערף בו העגלה לא יעבד בו, ולא יזרע לעולם, **שבעל השדה יעשה כל תחבולה, ויחקור עד שיוודע ההורג, כדי שלא תיערף, ולא תיאסר ארצו לעולם**.⁷ עד כאן לשון הרב הימורה ז"ל, וכן העתיקו החכם ר' שמואל בן תבון. ואולי לשון רבינו (הרמב"ן) ז"ל נתפס מהעתקת החריזי, שהוא ידוע ומבואר בכמה מקומות לאין מספר שהיא העתקה משובשת, אין ראוי לעיין בה. ולפי הלשון האמיתי אין מקום לקושיית הרב (הרמב"ן) ז"ל.⁸

הריטב"א המשיך ודן בדברי הרמב"ם: "ואם תשאל: מכל מקום גם לטעם לשון הרב (הרמב"ם) ז"ל קשה: שהרי אילו היתה העריפה בשדה נעבד יותר יחוש בעל השדה עליו! ויש לומר כי זאת אינה טענה, כי בהיות נחל איתן, כבר הזכירו רז"ל טעם, כדאיתא בסוטה (מו, ע"א). ומכל מקום גם לזה יחוש בעל השדה. ויותר ראוי להקשות שהרי נחל איתן הוא מקום קשה, שאינו ראוי מעצמו לזריעה, כפי פירוש רש"י, ואם כן מה מקום לאסור בו הזריעה? והוא אינו ראוי לזריעה! ויש לתרץ לדעתנו ממה שכתב בהלכות רוצח (פ"ט, ה"ב) כי נחל איתן ראוי לזריעה מעצמו, אלא שהוא מקום שעבר בו שטף מים, כי הוא סמוך לנהר, כמו הרבה מקומות סמוכים לנהר, שיטלם שטף הנהר זמן אחד ואחר כך יניחם וישבו להויתן".⁹

ואם תאמר עוד: לטעם הרב (הרמב"ם) למה בעריפה ולא בשחיטה? ויש לומר שתי תשובות בדבר: חדא, כי כאשר העריפה דבר משונה - ידברו בו יותר. ועוד: שאין דעת הרב (הרמב"ם) במצוות לתת טעם לפרטי המצוות כי אם לכללם, כמו שכתב הוא ז"ל (מורה נבוכים ג', כו).¹⁰

עוד הוסיף הריטב"א וכתב: "ונכלל בטעם הרב (הרמב"ם) ז"ל לחוקר בלשונו כי כל הענין הזה יהיה סיבה בעיירות לשמור הדרכים יפה, ולשמור מה שאמרו רז"ל בשמירת האכסניא והלויה, וכמו שרמז הכתוב בפסוק 'ידינו לא שפכה וגו', כדאיתא בסוטה (מו, ע"ב). ומה תועלת גדולה יותר מענין זה, שהיא לשמור נפשות, ומצוות גמילות חסדים ואכסניא, שהוא כמקבל פני שכינה (שבת קכז, ע"א)". יש להעיר שעל פי מה שכתב הריטב"א בטעם העריפה ניתן ליישב גם

7. עיין במקורות שבספר המפתח לרמב"ם פרנקל בהלכות רוצח פ"ט, ה"ב ובהערת הרב קלמן כהנא לספר הזכרון לריטב"א (הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תשמ"ג) פרק יג הערה 21.

8. עיין גם באברבנאל שהעיר על הרמב"ם שלא ביאר את פרטי המצוה [ולא הזכיר את ספר הזכרון לריטב"א, וגם כתב שהרמב"ם לא ביאר מדוע דווקא נחל איתן, והרמב"ם כן ביאר זאת, כפי שכתב האברבנאל עצמו בהמשך דבריו], ובהסבר האברבנאל לפרטי המצוה ודבריו ארוכים וקשים ובחלקם דומים לחזקוני שמונח בסמוך.

את רש"י: מתוך שהדבר משונה הוא יזעזע יותר את האנשים והם ירבו להתפלל על הנרצח.⁹

4. הסבר הראב"ע

כתב הראב"ע (פסוק ז): "יתכן שה' ציווה לעשות כן העיר הקרובה, כי לולי שעשו עבירה כדומה לה - לא נודמן שיהרג אדם קרוב מהם, ומחשבות ה' עמקו לאין קץ אצלנו". הראב"ע רק הסביר מדוע דווקא זקני העיר הקרובה אל החלל נצטוו לעשות את המעשים הכתובים, אך הוא לא ביאר כלל את הפרטים!

5. הסבר הרמב"ן

כתב הרמב"ן: "לפי דעתי, יש בו טעם כענין הקרבנות הנעשים בחוץ, שעיר המשתלח ופרה אדומה, ולפיכך מנו חכמים עגלה ערופה מכלל החוקים". הרמב"ן, כראב"ע, לא התייחס כלל לפרטי המצוה, ועיין במה שכתב הרמב"ן בפרשת אחרי מות (ט"ז, ח) ובתחילת פרשת חקת.

6. הסברי רבנו יוסף בכור שור

רבנו יוסף בכור שור כתב: "וכל זה ציווה הקב"ה לעשות שיהא קול לנרצח, ושיהא אוושה מילתא מתוך הערים הנמדדות, וסנהדרי גדולה שבאים שם, והעגלה שנערפה ונקברת, שהוא דבר תימה. ומי שהלך מביתו ולא שב ולא נודע מה נעשה בו, באים בני ביתו ובני משפחתו אל המקום, ורואים אם מכירים אותו, ואין אשתו עגונה, ואין בניו יתומים, שיוורדים לירושלם אביהם, ואין בית דין מוחים בידם¹⁰. ומתוך שהוא ניכר, נודע מי הלך עמו ומי נתחבר לו ופעמים שמתפרסם הרוצח על ידי כך. וגם נראה דבר גדול וקפידא גדול שהקב"ה מטריח על נפש אחת".

בדברי רבנו יוסף בכור שור שלושה טעמים:

1. לגלות לאשת הנרצח ולילדיו שבעלה ואביהם מת, והיא מותרת להינשא, והם יכולים לרדת לנכסיו.

9. עיין ב"עיונים בספר דברים" לנחמה ליבוביץ (עמוד 195) שאחרי שהביאה את דברי הרמב"ם ושאלת הרמב"ן עליו כתבה: "נראית יותר דעת אברבנאל ופרשנים אחרים, שעיקר המעשה הוא למען יזעזע כל העם היושב בערים הסמוכות למשמע אוזניהם על חלל זה שנמצא בגבולם". לא מצאתי דברים מעין אלו לא באברבנאל ולא במפרשים אחרים, אלא רק בדברי הריטב"א בספר הזכרון בדעת הרמב"ם!

10. א. עיין בבא מציעא לח, ע"ב.

ב. כעין זה כתבו ב"דעת זקנים מבעלי התוספות" (כ"א, ב) בקיצור: "אמר הרב בכור שור דכל זה צוה הקב"ה לעשות כדי שיצא קול לנרצח, ומתוך כך יבואו עדים ויעידו שהוא מת ולא תשב אשתו עגונה". וכן כתבו התוס' ב"הדר זקנים" וריב"א ו"אמרי נועם".

2. לגלות את הרוצח, בדומה לרמב"ם.
 3. להראות כמה חשובה נפש אחת בעיני הקב"ה, שהוא מטריח בשבילה את זקני בית הדין הגדול ואת זקני העיר ההיא ואת הכהנים!

על פי דברי הרמב"ם ורבנו יוסף בכור שור ניתן להבין טוב יותר את דברי רש"י: **"שאלם נמלא הכורג אחר שנתערפה העגלה כרי זה יכרג"**, ששאלנו: הרי הפרשה פותחת: **"לא נודע מי הכהו"**! אכן בשלב ראשון: **"לא נודע מי הכהו"**, אך מתוך שמבצעים את כל מה שציוותה התורה נודע הרוצח. וכך כתב רבנו יוסף בכור שור: **"ואתה תבער הדם הנקי מקרבך כי תעשה הישר - אם תעשה הישר, שתעשה המצוה כדרכה כמו שציוה הקב"ה, 'כי זה כמו 'אם', מתוך שתעשה הישר והמצוה כהלכתה, תבער הדם, שתברר הרוצח, מתוך הקהל ומתוך העיירות הבאות למדוד, יודע מי נתחבר לו כמו שפירשתי"**¹¹. גם רבנו יוסף בכור שור לא הסביר מדוע ציוותה התורה לקחת דווקא עגלה, ודווקא עגלה **"אשר לא עבד בה, אשר לא משכה בעל"**, ומדוע ציוותה התורה דווקא לערוף את העגלה, ואפשר שהוא יסביר כמו שנתבאר לעיל בדעת רש"י והרמב"ם.

7. הסבר רבנו בחיי בשם רד"ק

רבנו בחיי (כ"א, א) כתב הסברים רבים בטעם פרשת עגלה ערופה: תחילה הביא את דעת הרמב"ם וכתב עליו שהוא **"על דרך הפשט"**. אחר כך הביא את מה שכתב רש"י וכתב עליו שהוא **"על דרך המדרש"**. עוד כתב: **"ויש שפירש: נחל איתן - מקום דשן ושמן, אשר לא יעבד בו ולא יזרע מכאן ואילך, וכן דרשו רז"ל אשר לא יעבד בו ולא יזרע - להבא, ואמרו במשנה (פ"ט, מ"ה; בגמרא מה, ע"ב): 'ומקומו אסור לזרוע, ומותר לסרוק שם פשתן או לנקר בהן אבנים', שאין עבודה זו בגופו של קרקע. ולפי פירוש זה כל אחד ואחד ירבה בשמירת הדרכים שלא יזדמן מכשול רציחה בשום אחוזה, שהרי יודעים שיפסידו אחוזתם לגמרי ותהיה אסורה בהנאה לעולם בגופו של קרקע"**.

הסבר זה, שמקורו ברד"ק ב"ספר השרשים" ערך **"איתן"**, מסביר רק מדוע ציוותה תורה שאסור לעבוד בנחל, אך הוא אינו מבאר מדוע ציוותה התורה לקחת דווקא עגלה, ודווקא עגלה **"אשר לא עבד בה, אשר לא משכה בעל"** ומדוע ציוותה התורה דווקא לערוף את העגלה, ואפשר שגם הוא יסביר כמו שנתבאר לעיל בדעת רש"י והרמב"ם.

11. וכן כתב בקיצור החזקוני: **"כי תעשה הישר - אם תעשה הישר והמצוה כהלכתה אתה תבער עונש הדם, שמתוך הרגש המדידה יהא נודע מי הכהו"** וכן כתבו התוס' ב"הדר זקנים" וריב"א ו"אמרי נועם".

הסבר זה חולק על רש"י בהסבר נחל איתן, ודומה להסבר הרמב"ם בנחל איתן, וכן הוא דומה במידת מה להסבר הרמב"ם ורבנו יוסף בכור שור בטעם המצוה באופן כללי, אלא שלפיו אמורה הפרשה לגרום לכך שלא יהיה כלל רצח, כהסבר הריטב"א למה שכלול בדעת הרמב"ם, ולא רק לגלות את הרוצח או להודיע לקרובי הנרצח לאחר מעשה, כפי שכתבו הרמב"ם ורבנו יוסף בכור שור.

8. הסברי החזקוני

על "עגלת בקר אשר לא עבד בה, אשר לא משכה בעל" כתב החזקוני (בפסוק ד): "סימן ואות, כשם שהעגלה תמה ונקיה, שלא עשתה שום דבר, והקרקע קרקע בתולה, כך אנו נקיים מן הרציחה". כלומר עריפת עגלה שלא עובד בה ושלא משכה בעול דווקא, באה לבטא את דברי הזקנים "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו". גם המקום - נחל איתן - בא לבטא דבר זה¹². הסבר זה לטעם מדוע ציוותה התורה לערוף את העגלה דווקא בנחל איתן שונה מההסבר שכתב רש"י מדוע ציוותה התורה לערוף את העגלה דווקא בנחל איתן, שכן לפי רש"י הוא רומז לנרצח שלא הניחוהו לעשות פירות, ואילו לפי החזקוני הוא רומז לנקיון כפם של הזקנים.

על העריפה כתב החזקוני (שם): "וערפו - כשם שהנהרג נערף". דבריו אלה קשים שהרי דין עגלה ערופה נוהג לא רק במקרה שהנהרג נרצח מעורפו, אלא גם אם נרצח מלפניו. ואולי יש ליישב שבדרך כלל הרוצח הורג את הנרצח מאחוריו.

9. הסברי הספורנו

א. הספורנו (בפסוק ד) הסביר אחרת מדוע ציוותה התורה לערוף את העגלה, ומדוע בנחל איתן: "אל נחל איתן - שאין שם רגל מצויה". "וערפו - שהיא מיתה נעלמת מעיני הנהרג, מורה על שההריגה היתה בלי ספק במקום נעלם מעיני העם, ושנעשתה על ידי רוצח שלא היה נודע לרוצח אצל בית דין, שאם היה נודע אצלם לרוצח היו מבערים אותו". כלומר הריגת העגלה מן העורף דווקא, ולא שחיטתה או נחירתה, ובנחל איתן דווקא, באים לבטא גם כן את דברי הזקנים: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו".

הסבר הספורנו לנחל איתן דומה באופן עקרוני להסבר החזקוני, ולפי שניהם הדבר בא לבטא את דברי הזקנים: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו", אך יש הבדל ביניהם, שהחזקוני הסביר שכשם שהמקום לא נעבד, כך אנו לא עשינו דבר רע, ואילו הספורנו הסביר שכשם שבמקום זה אין הרגל מצויה, כך אנו לא ראינו מי הרוצח, וביתר דיוק ניתן לומר שלפי החזקוני נחל איתן בא לבטא את תחילת דברי הזקנים: "ידינו לא שפכו את הדם הזה", וגם הצורך

12. וכן כתב ריב"א.

דווקא "בעגלת בקר אשר לא עבד בה, אשר לא משכה בעל" מבטא דבר זה, ואילו לפי הספורנו נחל איתן בא לבטא את **סיים** דברי הזקנים: "ועינינו לא ראו", וגם עריפת העגלה באה לבטא דבר זה.

ב. עוד כתב הספורנו (בפסוק ה): "ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע - באופן שהם בקיאים בדרכי בני האדם ומזגייהם, במה שראו הם ואבותיהם, ואולי יכירו מי נתלכלך בחטא זה בידיעת דרכיו ומעלליו, ויתגלה הדבר". דהיינו כיון שהתורה מצווה בתחילת הפרשה (י"ז, ח-ט) לבוא אל הכהנים על דברי ריב ונגעים, יתכן והכהנים יודעים מי היה יריבו של הנרצח, ואולי הוא שרצח אותו. כמו כן הם יודעים אם הנרצח היה פעם מצורע בגלל שדיבר לשון הרע על חברו¹³, ויתכן שאותו חבר רצח אותו, או שמא הם יודעים על אדם אחר שהיה מצורע בגלל שדיבר לשון הרע על הנרצח, ויתכן שמתוך כך הם רבו והרצח הרג את הנרצח, ואם כן הכהנים יכולים לעזור לגלות בגילוי הרצח!

הסבר זה מתקשר לדברי הרמב"ם ורבנו יוסף בכור שור שהמטרה היא לגלות את הרצח. אמנם לפי זה קשה מדוע באים הכהנים רק לאחר שכבר ערפו את העגלה? היה להם לבוא לפני כן כדי לעזור לגלות את הרצח! נראה שאכן הכהנים באים עוד לפני העריפה ורואים מיהו החלל, או לפחות שומעים מהזקנים מיהו החלל¹⁴, כדי לנסות לדעת מי הרצח, אבל התורה כותבת שהכהנים נגישים רק אחרי העריפה, כדי להדגיש שהכהנים אינם אלה שעורפים את העגלה, כדי שלא נטעה לחשוב שזו הקרבת קרבן מחוץ לבית המקדש (על פי הרש"ר הירש)¹⁵. על פי זה ניתן להסביר שלכן ציוותה התורה דווקא **לערוף** את העגלה, ולא **לשוחטה**, כדי להדגיש שאין היא קרבן.

10. הסברי רבנו בחיי

טעם אחר מדוע ציוותה התורה לקחת דווקא עגלה שלא עבדה, ולהורידה לנחל איתן דווקא, כתב רבנו בחיי: "דורשי חמורות אמרו, לכך הצריכה תורה

13. כמו שאמרו בערכין טו, ע"ב וטז, ע"א ובמקומות נוספים רבים.

14. יש להעיר שברמב"ם (פ"ט, ה"ב מהלכות רוצח) כתוב שקוברים את ההרוג מיד אחרי המדידה, ועיין בחידושי "בן אריה" שם שבתוספתא (פ"ט, ה"ב) ובירושלמי שם אמרו שקוברים עוד לפני המדידה. אמנם עיין ברבנו יוסף בכור שור המובא לקמן, שכתב שהאנשים רואים את הנרצח, אך שם כתב שהאנשים החוששים לקרובם באים מעצמם עם בית הדין הגדול. מכל מקום מסתבר שלפני הקבורה יבואו אנשים מהעיר שיכולים להכיר את החלל כדי להעיד עליו לקרוביו וכן יבררו היטב אולי יש מי שיודע מיהו הרצח ואז לא יצטרכו לערוף את העגלה ולאסור את מקום עריפתה, ולכן כתבתי שאולי הכהנים באים לפני הקבורה ואולי הם רק שומעים מהזקנים מיהו החלל.

15. עיין ב"צור המור" פסוקים ה-ח ובמלבי"ם בפסוק ז הסבר אחר לאריכות בעניין הכהנים, וכעין זה כתבו גם החת"ס החדש וה"אזנים לתורה".

עגלה שלא נעשה בה מלאכה, והנחל שלא נעבד ולא נזרע, **כדי שלא תכיר העגלה אותו**, ושלא יהיה שם דרך סלולה ולא תרצה לצאת מן הנחל, והיו הכהנים **מכין אותה על ערפה כדי שתצא מן הנחל**, זהו שכתוב: 'וערפו שם את העגלה בנחל', ומתחילה היו זקני העיר רוחצין ידיהם על העגלה ואומרים ידינו לא שפכו, והיו הכהנים אומרים כפר לעמך ישראל, **וכפר לשון גלוי הוא**, שיגלה להם הרוצח.

אם היו ישראל שבאותו הדור זכאין **היתה העגלה הולכת עד בית הרוצח והורגים אותו שם**, זהו 'ונכפר להם הדם', כלומר מתגלה להם הרוצח, ואם לא היו זכאין, והעגלה לא היתה הולכת, מכין אותה בקופיץ ממול ערפה ועורפין אותה שם, והכהנים אומרים 'כפר' - **לשון כפרה**, ואז הקב"ה מכפר, זהו 'ונכפר להם הדם'."

לפי פירוש זה מבואר מדוע ציוותה התורה לקחת דווקא עגלה שלא עבדה, ולהורידה דווקא לנחל איתן, ודווקא לערוף אותה, אלא שלפי פירוש זה העריפה בשלב הראשון אינה כפשוטה וכהסבר כל המפרשים, אלא הכאה בעורפה של העגלה.

עוד כתב הסבר כללי לפרשה: "ושמעתי כי בנבלת גוף העגלה **נעשה תולעת** בדרך הטבע, **שהולך והורג הרוצח באשר הוא שם**... והיא מנפלאות סתרי הטבע" ועיין בסמוך.

11. הסבר התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל

התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל כתב (כ"א, ח): "כהניא יימרון כפר לעמך ישראל דפרקתא ד' ולא תשוי חובת אדם זכאי בגו עמך ישראל וגלי מן קטליה ויתכפר להון על דמא. **ומן יד נפקין נחיל דמורנין מגו פרתא דעגלתא, נגדין ואזלין עד אתרא דקטולא תמן וסלקין עלוי, ואחדין בי דינא יתיה ודיינין יתיה**". [=תרגום: הכהנים יאמרו כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תשים חובת אדם זכאי בתוך עמך ישראל וגלה מי הרגו ויתכפר להם הדם. **מיד יוצא נחיל של תולעים מתוך הטבור של העגלה, והם נמשכים והולכים עד המקום שהרוצח שם ועולים עלוי, ואוחזים בית הדין אותו ודנים אותו**]¹⁶. יש לציין שמפרשים רבים הביאו את דברי התרגום יונתן¹⁷. יש להעיר שלא ברור כיצד דנים אותו אם אין שני עדים שיעידו בו שעשה את המעשה ואחרי התראה.

16. עיין בפירוש יונתן שכתב: "...מיייתי לה הרקנטיי דף קע"ה, ע"ג וגורס 'רמתה מגו פרתא', ורמז לדבר: 'ואתה תבער הדם הנקי' - סופי תיבות רימה. עיין שם". ועיין גם ב"פענח רזא".

17. לקח טוב, פענח רזא, מהרש"א ועוד. ומה שכתב ה"תורה תמימה" באות ס"ז בסופה שדברי התרגום יונתן כרמב"ם דחוק ביותר!

שני ההסברים האחרונים של רבנו בחיי והסבר יונתן בן עוזיאל דומים, אך יש ביניהם הבדל, שכן לפי הפירוש הראשון של רבנו בחיי **העגלה הולכת עד בית הרוצח** וכך אנו מגלים מי הוא הרוצח והורגים אותו. לפי הפירוש השני של רבנו בחיי **התולעת שנוצרת בפגר העגלה הולכת והורגת את הרוצח**, ואילו לפי יונתן **התולעת שנוצרת בפגר העגלה הולכת אל הרוצח**, אבל היא אינה הורגת אותו, אלא בדומה לפירוש הראשון שברבנו בחיי, היא מגלה לנו מי הרוצח ואנו הורגים אותו.

עוד יש לציין שלפי רבנו בחיי הליכת העגלה לבית הרוצח וגילויי היא משמעות המלים "ונכפר להם הדם", ואילו התרגום כתב את תרגום המילים "ונכפר להם הדם", ואחר כך כתב את הליכת העגלה לבין הרוצח וגילויי. בספר "טעמא דקרא" כתב שזו הכוונה במילים "כי תעשה הישר בעיני ה'": אם תעשה הישר בעיני ה' אז תזכה לנס גלוי כזה, ולקיים "ואתה תבער הדם הנקי מקרבך"¹⁸!

ד. מדוע מופיעה פרשת עגלה ערופה בתוך פרשות המלחמות?

פרשת שופטים כולה עוסקת בדינים הנוגעים למנהיגי ישראל, כמו שכתב הספורנו בתחילת פרשת שופטים (ט"ז, יח): "אחר המצוות להמון, ציוה עניני מנהיגיו, והם **השופטים** (ט"ז, יח-יז, יג), **והמלכים** (י"ז, יד-כ), **והכהנים** (י"ח, א-ח), **והנביאים** (שם, ט-כב), אשר בתקונם יתוקן ענין ההמון, ובקלקולם יקלקל"¹⁹.

עוד כתב הספורנו (י"ט, ב): "אחר שבאר ענין השופטים והמלך והכהנים והנביאים, סיפר **מצוות המוטלות על השופטים**, והם הבדלת ערי המקלט (י"ט, א-יג), וגבולות הארץ (שם, יד), וחקירת העדים וקבלתם (שם, טו-כא), **והמצוות המוטלות על המלכים**, והם: 'כי תצא למלחמה' (כ, א-ט), 'כי תקרב אל עיר' (שם י-יח), ו'כי תצורי' (שם יט-כ)".

כשמתבוננים במיקומה של פרשת עגלה ערופה רואים שהפרשה שלפניה עוסקת בדיני מלחמה: "כי תצור אל עיר ימים רבים" (כ, יט), והפרשה שאחריה עוסקת גם היא בדיני מלחמה: "כי תצא למלחמה על איבך" (כ"א, י). נשאלת

18. על טעמים נוספים למצוות עגלה ערופה עיין ברבנו בחיי "על דרך השכל" ו"על דרך הקבלה", וב"פענח רזא" ובמפרשים המובאים בהערות "רזא דמאיר" שם, ובספר "צור המור" פסוק ח בשם "מדרש הנעלם", וב"ילקוט יצחק" על תרי"ג מצוות מקל-תקלא, שכתבו שיש טעמים רבים וסודות גדולים בעניין זה.

19. והאברבנאל האריך בכך יותר.

אפוא השאלה שכבר שאל "בעל הטורים" (בתחילת פרשת כי תצא כ"א, י):
 "למה כתיב פרשת עגלה ערופה בין שתי מלחמות?"

ה"כלי יקר" (כ"א, א) כתב בצורה חריפה עוד יותר: "הקשה מהרי"א על פרשה זו שאין כאן מקומה בין ארבע פרשיות המדברות מענין מלחמה!"²⁰ דהיינו שלפני פרשת "כי תצור" כתובות שתי פרשות נוספות שעוסקות בדיני המלחמה: "כי תצא למלחמה על איבך" (כ', א-ט), ו"כי תקרב אל עיר להלחם עליה" (שם י-יח), וכל הפרשות מסודרות לפי סדר: תחילה הדברים הנאמרים לעם ישראל לפני היציאה למלחמה. אחר כך, כאשר יוצאים למלחמה ומתקרבים אל האויב, הדברים שאומרים לאויבים לפני שנלחמים בהם. אחר כך, הדינים הנוהגים אם האויב אינו נענה לקריאה לשלום וצרים עליו, ובסוף: "ונתנו ה' אלקינו בידך ושבית שבויו" ומדוע פרשת עגלה ערופה נמצאת בתוך מערכת פרשות המלחמה?

1. הסבר הראב"ע

כתב הראב"ע בתחילת פרשת עגלה ערופה (כ"א, א): "כאשר הזכיר המלחמה על האויב, אמר: ואם אדם ילחם עם אחד ונמצא חלל בארץ ישראל ולא נודעו מי הכהו". דבריו קשים, שהרי כפי שזכר, הפרשה הבאה גם כן עוסקת בדיני מלחמה ומדוע הפרידה התורה בין שתי פרשות המלחמה?

בתחילת פרשת כי תצא (כ"א, י) כתב הראב"ע: "זו הפרשה דבקה עם כי תצור אל עיר" (כ', יט-כ), ונכנסה ביניהם פרשת עגלה ערופה בעבור החלל הנמצא בארץ ישראל ולא כן חוצה לארץ. ואף כי במלחמה". כלומר, פרשת עגלה ערופה הוקדמה לפרשת כי תצא למלחמה בגלל שדין עגלה ערופה הוא רק כאשר החלל נמצא בארץ ישראל ולא בחוצה לארץ, ואילו פרשת כי תצא למלחמה מדברת על מלחמה שבחוץ לארץ (עיין רש"י כאן). ואף כי וקל וחומר שאינו נוהג דין עגלה ערופה במלחמה, בגלל שאז וודאי נהרג הנרצח על ידי הגוים, ולא על ידי ישראל אחר.

אבל עדיין קשה שהרי גם הפרשה הראשונה של היציאה למלחמה (כ', א-ט) עוסקת במלחמת הרשות (סוטה פ"ח, מ"ז-מ"ד, ע"ב) דהיינו במלחמה שבחוץ לארץ (גמרא שם), וגם הפרשה "כי תצור אל עיר ימים רבים" (כ', יט-כ), הסמוכה לפרשת עגלה ערופה גם כן מדברת במלחמת הרשות (רש"י כ', יח) דהיינו בחוץ לארץ, ומדוע אם כן נכתבה פרשת עגלה ערופה, הנוהגת רק בארץ ישראל, ביניהן?

²⁰ מהרי"א הוא בדרך כלל קיצור של מהרי"י אברבנאל, אבל באברבנאל לא מצאתי כלל ששאל שאלה זו.

2. הסבר "בעל הטורים"

"בעל הטורים" ענה על שאלתו: "הקדים לה (לפרשת עגלה ערופה) מלחמה, שאל יאמר השונא: 'אהרוג, כי עת מלחמה הוא, ויאמרו: האויבים הרגוהו במלחמה'²¹. וכתוב מלחמה אחריה לומר תבער דם הנקי להרוג הרוצח ואחר כך תלך במלחמה ותנצח. ולא היו מניחים לילך שונאים במלחמה יחד, שמא יהרגו זה לזה במלחמה".

הסבר "בעל הטורים" לגבי פרשת המלחמה הכתובה אחרי פרשת עגלה ערופה יפה, אך הסברו לגבי פרשת המלחמה שלפניה קשה, שכן חז"ל אמרו במשנה (פ"א מ"ב, מה ע"ב): "נמצא סמוך לספר, או לעיר שרובה נכרים – לא היו עורפין", וכמו שכתב הראב"ע שהובא לעיל. ואם כן לפי המשנה מוכח שעורפין רק במקום שאין לתלות בגויים!

3. הסבר "צרור המור"

כתב בספר "צרור המור" (כ', יט): "כמו שהאדם יש לו נפש מרגשת, כן האילן יש לו נפש צומחת מרגשת. וכבר אמרו רז"ל כי האילן כשכורתים אותו נשמע קולו מסוף העולם ועד סופו²²... ולכן סמך לכאן 'כי ימצא חלל באדמה', כי זו אכזריות גדולה, וקול הנהרג הולך גם כן מסוף העולם ועד סופו (שם), ולכן אין להורגו כמו שאין ראוי לכרות האילן". יש להעיר על דבריו שאמנם וודאי שאסור להרוג, אך פרשת עגלה ערופה אינה מזהירה שלא להרוג, שדבר זה הזהירה התורה באומרה "לא תרצח" (שמות כ', יג), אלא דנה במקרה שאדם נהרג ולא נודע מי הכהו, מה מוטל על עם ישראל לעשות. ונראה שכוונתו לומר: ראו עד כמה הקפידה התורה על מי שנהרג!

4. הסבר הספורנו

כתב הספורנו [(י"ט, ב) שהובא כבר בחלקו לעיל]: "אחר שבאר ענין השופטים והמלך והכהנים והנביאים, סיפר המצוות המוטלות על השופטים... והמצוות המוטלות על המלכים... **והמוטל על הכהנים והשופטים יחדו, והם עניני עגלה ערופה (כ"א, א-ט)**".

כעין זה פירש גם האברבנאל. נראה שהם התכוונו לענות על שאלת "בעל הטורים", שבגלל שפרשה זו מתייחסת גם לכהנים וגם לשופטים, היא נדחתה לאחר הפרשות המתייחסות רק לקבוצת מנהיגים אחת. אבל יש לשאול על דבריהם שפרשת המלחמה הראשונה (כ', א-ט) עוסקת גם כן במספר סוגי

21. כעין זה כתבו גם ה"רוקח" ו"צרור המור".

22. עיין בפרקי דרי אליעזר פל"ד.

מנהיגים: כהן ושוטרים וראשי צבאות [והספורנו כתב שהיא מתייחס למלך], בדומה לפרשת עגלה ערופה שעוסקת במספר סוגי מנהיגים.²³ ועוד שאף אם פרשת עגלה ערופה הייתה היחידה שעוסקת במספר סוגי מנהיגים, אף על פי כן היה מתאים יותר שהיא תופיע אחרי פרשות רוצח בשוגג ורוצח במזיד (י"ט, א-ג), שהם דינים השייכים לשופטים בעקבות מקרה רצח, כמו פרשת עגלה ערופה שהיא דין המתייחס בעיקר לשופטים ובעקבות מעשה רצח. ועוד שגם שם נזכרים "זקני עירו" (י"ט, יב) וגם אצלנו נזכרים "זקני העיר ההיא" (כ"א, ג-ד-ו), גם שם מסיימת התורה: "ובערת דם הנקי מישאל וטוב לך" (י"ט, ג), וגם אצלנו מסיימת התורה: "ואתה תבער הדם הנקי מקרבך כי תעשה הישר בעיני ה'" (כ"א, ט).

ואמנם נכון שפרשת עגלה ערופה מתייחסת לא רק לשופטים, אלא גם לכהנים, אך מכל מקום לא נראה שבגלל זה היה כדאי להפריד את פרשתנו שדומה כל כך לפרשות ההן, ולכותבה בתוך פרשות המלחמה. ועוד שגם הפרשות ההן עוסקות במספר סוגי מנהיגים! שכן הפרשת ערי המקלט היא מצוה המוטלת על המלך ולא על השופטים, כמו שמפורש בתורה, שמש, שהיה כמלך, הפריש את שלוש ערי המקלט שבעבר הירדן המזרחי (דברים ד', מא-מג), וחז"ל אמרו שיהושע, שהיה כמלך, הפריש את שלוש הערים שבעבר הירדן המערבי.²⁴ ומלך המשיח עתיד להפריש את שלוש הערים הנוספות לעתיד לבוא.²⁵ אמנם אפשר שמשה ויהושע הפרישו את ערי המקלט כראשי הסנהדרין, ולא כמלכים, וכן המלך המשיח, יפריש את ערי המקלט כראש הסנהדרין, ולא כמלך, אך "ספר החינוך" (שם) כתב:

"והיא מן המצוות המוטלות על המלך ועל הציבור כולן", וכיוון שהפרשות ההן עוסקות גם בהפרשת ערי המקלט וגם בדיני רוצח בשוגג ובמזיד המתייחסים לדיינים, הרי שגם הן עוסקות בדינים המתייחסים למספר קבוצות מנהיגים! מדוע אם כן לא הוצמדה פרשת עגלה ערופה לפרשות רוצח בשוגג ובמזיד? וכבר כתב ה"כלי יקר" (כ"א, א): "הקשה מהרי"א על פרשה זו שאין כאן מקומה בין ארבע פרשיות המדברות מענין המלחמה, ונתן הרב טעם חלוש בדבר. וגם שאר מפרשים הנגשים לפרש הסמיכות בשינויים דחוקים".

23. אולי רמז לכך האברבאל בכותבו: "אחר שהזהיר בלימוד הדברים המתייחסים למלכים ולשופטים בעניני המלחמות, צוה בפרשה זאת ולימד דין עגלה ערופה שהיה מתייחס לכהנים, ללויים ולשופטים אשר בבית הדין הגדול ולשופטים הראשונים אשר בשערים". אך נראה שכוונתו באומרו "למלכים ולשופטים" היא לשופטים המנהיגים את ישראל כשאינ מלך, ולא לדיינים, עיין בדבריו בפרק כ', א ושם, י.

24. מכות ט, ע"ב, רמב"ם הלכות רוצח פ"ח, ה"ב וספר החינוך מצוה תקכ"ב.

25. רמב"ם שם ה"ד וספר החינוך.

5. הסבר ה"כלי יקר"

כתב ה"כלי יקר" (כ"א, א): "ועתה שא נא עיניך וראה מה שאמרו חז"ל (סוטה מו, ע"א): יתניא אמר רבי יוחנן בן שאול מפני מה אמרה תורה הבא עגלה ערופה? אמר הקב"ה תבא העגלה שלא עשתה פירות, ותערף במקום שאינו עושה פירות, ותכפר על זה שלא הניחוהו לעשות פירות."

ומקשה בגמרא: 'אילימא אפריה ורביה? הכי נמי דאסריס ואזקן לא עריפנא?! אלא אמצוותי. ובפרשה שלפני זו נאמר: 'כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות, רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא' (כ', יט-כ), ואמרו רז"ל במסכת תענית (ז, ע"א): 'אם ת"ח הגון הוא - ממנו תאכל ואותו לא תכרות. רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא - זה ת"ח שאינו הגון' וכו'.

ואם כן כל משכיל יראה בעין שכלו שסמיכות שני פרשיות אלו מבואר מעצמו ממה נפשך: אם טעם העגלה ערופה על שלא הניחוהו לעשות פירות בפריה ורביה, שפיר נסמכה לפרשה הקודמת המקפדת על עץ עושה פרי שלא לכרות אותו. ומה לי פרי האדם מה לי פרי האדמה, משפט אחד להם, שנאמר: 'כי האדם עץ השדה' (הוא). ואם שלא הניחוהו לעשות פירות של מצוות, כפי המסקנא, הרי גם בפרשה שלפניה הקפיד על זה שלא לכרות התלמיד חכם עושה פרי עץ חיים למינו, ותמה אני על כל המפרשים שדבר פשוט כזה יהיה נעלם מנגד עיניהם.

ומה שדרשו רז"ל (תענית שם) פסוק 'ממנו תאכל ואותו לא תכרות' על התלמיד חכם, נראה שלא כיוונו לעולם להוציא המקרא מפשוטו, אלא שרצו לתרץ למה הקפידה התורה כל כך על כריתת עץ מאכל, אלא ודאי כדי ללמוד ממנו ק"ו על האדם העושה פרי צדיק עץ חיים, כי האדם עץ השדה הוא עושה פרי צדיק וצמח צדקה, ואם הקפידה תורה על עץ עושה פרי, שאין בו דעת ותבונה, קל וחומר על פרי הצדיק השלם, ועל כן סמך מיד הפרשה של עגלה ערופה אשר ממנה נראה גם כן הקפדה גדולה על פרי צדיק עץ חיים."

לולא דבריו הייתי אומר בצורה פשוטה יותר, ללא הזדקקות לגמרא במסכת תענית, שכשם שהקפידה התורה שאסור לכרות עץ שעושה פירות, כך הקפידה התורה ועוד יותר, על אדם שכרתוהו ולא הניחוהו לעשות פירות. ואולי גם חז"ל, שהסבירו שטעם הבאת עגלה ערופה בנחל איתן הוא לכפר על מי שלא הניחוהו לעשות פירות, למדו דבריהם מסמיכות הפרשיות!

6. הסבר נוסף

כאשר מתבוננים בפרשת המלחמה הנזכרת בתחילת פרשת כי-תצא רואים שהיא שונה באופן מהותי משלוש פרשות המלחמה שבפרשת שופטים, שכן פרשות המלחמה שבפרשת שופטים עוסקות בדיני הציבור: הפרשה הראשונה עוסקת באמירות הכהן והשוטרים אל העם לפני היציאה למלחמה. הפרשה

השנייה עוסקת בקריאה לשלום לאויב לפני המלחמה, וכיצד יש לנהוג עם האויבים כאשר הם מקבלים את השלום וכאשר אין הם מקבלים אותו, והפרשה השלישית מלמדת מה מותר ומה אסור לעשות בשעת המצור.

מה שאין כן פרשת המלחמה שבתחילת פרשת כי תצא אינה עוסקת בדיני הציבור במלחמה, אלא במקרה פרטי, בו אדם ראה אשת יפת תואר וחשק בה. על פי זה ניתן לענות שפרשת עגלה ערופה, שעוסקת בדינים ציבוריים, שנוגעים, כאמור, לסנהדרין הגדולה ולבית הדין של העיר ולכהנים, לא נכתבה בתוך פרשיות המלחמה, אלא אחרי כל הפרשיות של הדינים הכלליים הנוגעים למלחמה, ולפני הדינים הפרטיים שבפרשת כי תצא. אבל עדיין קשה שאף על פי כן היה מתאים יותר שהיא תופיע אחרי פרשות רוצח בשוגג ובמזיד, העוסקים בדינים כלליים הנוגעים למנהגים בעקבות מעשה רצח, כאמור לעיל.

7. הסבר "קהלת יצחק"

בספר "קהלת יצחק" על התורה²⁶ כתב בשם הרב יעקב מווילנא: "ידוע שכל המעשים שאדם עושה, אם לטוב אם לרע חלילה, הנה המעשים ההם יפעלו פעולה עזה ונמרצה בפנימיותו. למשל, כאשר עושה אדם מעשה אכזריות, אף על פי שהאדם הזה רחמני הוא בטבעו, אך מפני שעשה מעשה אכזריות כמה פעמים, אף שההכרח אילצוהו לכך, בכל זאת נהפך טבעו לאט לאט להיות אכזרי. ולכן חששה תורתנו הקדושה בענין המלחמות שיעשו ישראל, פן ואולי יפעלו זאת על איש הישראלי להקל במעשה רצח, ואף שלא בשעת מלחמה יקום וישפוך דם אחיו, אחרי כי הורגל בה בעשותו זאת כמה פעמים במלחמה, לזאת סמכה תורתנו הקדושה תיכף אחרי גומרה לדבר מענין עשיית מלחמה, פרשת עגלה ערופה, לאמר דכל הנ"ל הוא רק בשעת מלחמה, אבל שלא בשעת מלחמה, כי ימצא חלל באדמה, הוא כאילו נחרב עולם מלא, והוכרחו סנהדרי גדולה לצאת מלשכת הגזית ולמדוד ולהביא עגלה ערופה וכל הסדר הזה"²⁷.

26. לרבי יצחק ברבי ניסן רייטבארד מווילנא (ווילנא תר"ס).

27. עיין עוד מה שכתב ב"קהלת יצחק" בפרשת בא, ומה שכתב הרב הנ"ל בספרו "בית יצחק" (ירושלים עת"ר). כמו כן עיין גם בספר "לב אליהו" (לרב אליהו לאפיאן) ח"א עמ' רצ"ה (בישיבה לב" אות קסה) שכתב כעין זה: "מצינו בתורה בפרשת שופטים פרשה של כי תצא למלחמה על אויבך וגו' ויש לבאר הטעם כי על ידי המלחמה (במלחמת הרשות) שהורגים אנשים, נעשה זול אצל האדם שפיכות דמים, לכן הפסיקה התורה באמצע בפרשת עגלה ערופה, להורות עד כמה הרעיונה תורה עבור נפש אחת מישראל, ויש בזה רק ספק רציחה, כמפורש בפרשה שם, כדי ללמד לאדם דעת ולהוציא את האכזריות מלבם של בני ישראל".

[ועיין שם בהמשך דבריו (באות קסו) שכתב: "אכן כל זה במלחמת הרשות... אבל מלחמת מצוה אינה מעוררת שום אכזריות בלב ח"ו, כי המצוה שורשה למעלה. ואדרבא, לא רק שלא תשפיע אכזריות, אלא כשהאדם עושה המצוה לשם שמים, שופע עליו אור התורה בשפע של קדושה וטהרה, ובא לידי מידות טובות ואף לרחמנות יתירה". ועיין גם במאמרי "מדוע לא בנה דוד המלך את בית המקדש?" בספרי "הזר העולם", עמודים 188-224].

יש לציין שיסוד זה "שכל המעשים שאדם עושה, אם לטוב אם לרע חלילה, הנה המעשים ההם יפעלו פעולה עזה ונמרצה בפנימיותו", כבר כתב "ספר החינוך" (במצוה ט"ז): "כי האדם נפעל כפי פעולותיו, ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עוסק בהם, אם טוב ואם רע. ואפילו רשע גמור בלבבו, וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב, ומתוך שלא לשמה יבוא לשמה, ובכח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות. ואפילו אם יהיה צדיק גמור ולבבו ישר ותמים, חפץ בתורה ובמצוות, אם אולי יעסוק תמיד בדברים של דופי, כאילו תאמר דרך משל שהכריחו המלך ומינהו באומנות רעה, באמת אם כל עסקו תמיד כל היום באותה אומנות, ישוב לזמן מן הזמנים מצדקת לבו להיות רשע גמור"²⁸.

וכן כתב "אור החיים" הקדוש באופן יותר מפורט לגבי הריגת בני אדם (דברים י"ג, יח): "לפי שציוה על עיר הנדחת שיהרגו כל העיר חרב ואפילו בהמתם, מעשה הזה יוליד טבע האכזריות בלב האדם, כמו שספרו לנו הישמעאלים כת הרוצחים במאמר המלך, כי יש להם חשק גדול בשעה שהורגים אדם, ונכרתה מהם שורש הרחמים, והיו לאכזר, והבחינה עצמה תהיה נרשת ברוצחי עיר הנדחת"²⁹.

כמו כן ניתן לומר לגבי המלחמה באויבים, גם המלחמה בערים הרחוקות, שבהן נצטוונו: "והכית את כל זכורה לפי חרב" (כ', יג), וקל וחומר לגבי עמי כנען, שעליהם נצטוונו: "לא תחיה כל נשמה" (כ', טז), עלול הדבר לגרום לנו לאכזריות ולקהות חושים ולזלזול בחיי אדם, ולכן כתבה התורה את פרשת עגלה ערופה בסמוך לפרשות המלחמה כדי ללמדנו שאפילו בשעת מלחמה, כשאנשים רבים עוסקים בהריגה, ודם רב נשפך, והוא עלול להיות קל ערך בעיני בני אדם, נפשו של אדם יחיד מישראל שנהרג, חשובה היא מאד בעיני ה', עד כדי כך שזקני בית הדין הגדול צריכים לטרוח בעצמם, כפי שאמרו חז"ל: "יוצאו - הן ולא שלוחיהן" (סוטה מה, ע"א), וכן צריכים לטרוח בדבר כל זקני העיר ההיא והכהנים, ללמדנו עד כמה חשובה נפש אחת של יהודי בעיני התורה, אף בשעה שעוסקים בהריגה. וכמו שכתב רבנו יוסף בכור שור: "וגם נראה דבר גדול וקפידא גדולה שהקב"ה מטריח על נפש אחת"³⁰.

28. ועיין גם ברמב"ן דברים כ"ב, ו בסופו ובספר החינוך במצוות מ, צה, צט, רטז, רסד, רפו, רצט, שכד.

29. בדומה ל"אור החיים" הקדוש כתב גם הנצי"ב ב"העמק דבר" שם.

30. כעין זה כתב גם ספר החינוך בטעם מצוות עגלה ערופה (מצוה תקל): "יש תועלת רב במעשה הגדול הזה להראות ולפרסם בהמון פרסום גדול כי חפץ הזקנים ואנשי הדעת יהיה למצוא הרוצח לנקום ממנו נקמת הנרצח". [מה שכתב החינוך שם שכן מצא לרמב"ם נראה כאילו כוונתו גם לסוף דבריו, וכך גם נראה מהמציינים על החינוך שלא העירו דבר, אך ברמב"ם לא מצאתי זאת].